

Seyidov Murad Salamat oğlu²⁵, Məmmədov Sübhan Bahadır oğlu²⁶
“AVESTA”, ZƏRDÜŞTÇİLİK VƏ NOVRUZ ADƏT-ƏNƏNƏLƏRİNİN
MİLLİ-MƏNƏVİ TƏFƏKKÜR TƏRZİMİZDƏ YERİ

(I məqalə)

Bu yazıda bəşər mədəniyyətinə, dünyabaxışlara sistemli, davamlı şəkildə təsir etmiş, bu gün də ciddi müzakirə mövzusu olan, insanlıq qarçısı, tarixi Azərbaycan ərazisində doğulduğu bilinən, “Avesta”nın yaradıcısı Zərdüşt, onun fəlsəfi baxışları haqqında danışılacaq. Şərqi ruhunu ifadə edən Novruz bayramı da Zərdüştün dönməsində sistemli təsəvvür, baxış halına gəlib. Zərdüştün “təmiz fikir, təmiz söz, təmiz əməl” ideyası türkün ruhani (insani) təsdiqidir (1). Bundan başqa digər folklor nümunələrimizdə də zərdüştçülük adət-ənənələrini, dünyagörüşününün izlərini axtaracağıq.

Bu baxımdan Azərbaycanda “Avesta”nın öyrənilib, elmi şəkildə tədqiq olunması, ölkəmizin elmi-mədəni inkişafında öz bəhrəsini verə bilər. Digər tərəfdən isə Azərbaycan tarixi və mədəniyyətində bir çox qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirilmiş olar. Biz isə bu məqsədlə bir çox tədqiqatları mövzu ilə əlaqəli şəkildə saf-çürük edəcəyik.

Azərbaycanda “Avesta”nın ən görkəmli tədqiqatçılarından biri olan Elməddin Əlibayzadə “Avesta Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixidir” adlı kitabında qeyd edir ki, Zərdüştçülükdə Haoma adlı müqəddəs içki var. Müqəddəs sayılan, xüsusi növ üzumdən çəkilir. Mənbələrə istinad edib, ona həm də bədii görkəm də verib, alim qeyd edir ki, bu müqəddəs içki qədim Həməşərə - indiki Cəlilabad ərazisində aşkar edilmişdir. Zərdüştçülükdə Haoma adı ilə məşhur olan həmin içki indi el arasında canlı dildə, həməşərə - həməsirə şəklində işlənir, tələffüz olunur. Həməsirə adlı üzüm növü də var. Cəlilabadın qədim adı Həməşərə olub, ondan bir qədər aralıda Muğanlı şəhəri də olmuşdur. O, Zərdüştçülüyn dini mərkəzlərindən imiş. Ərəb işğalı zamanı dağıdılıb, yerlə-yeksan edilib. Qədim Həməşərə - indiki Cəlilabad ərazisindən aşkar edilən çoxsaylı tapıntılar, əşyayi dəlillərdən belə bir qənaət hasil olunur ki, bu ərazi Zərdüştçülüyn dini mərkəzlərindən olub (5).

Bəzi mənbələrdə Zərdüştün əslən Cənubi Azərbaycandan olduğu göstərilir. Zərdüştçülük Güney Azərbaycan ərazisində meydana gəlib. Zərdüşt dini onun yaradıcısı Zərdüştün adı ilə bağlıdır. Araşdırmaçıların fikrincə, bu din yalnız Azərbaycan ərazisində deyil, İran, Orta Asiya, Hindistan və digər ölkələrdə yaşayanların da dininə çevrilmişdi. Zərdüştün həyat və fəaliyyəti haqqında indi də tədqiqatçılar arasında mübahisələr davam edir (1).

Bundan başqa maqların da zərdüştçülüynü yayan, təbliğ edən bir toplum olması və bunların bilavasitə Azərbaycan torpaqları ilə bağlılıqları elmə məlum olan faktlar sırasındadır.

III əsr filosofu Parfiosa görə “maq” Allaha sitayiş edib, onun elmi sirlərinə yiyələnənlərə deyilir. Ammian Marsellinin yazdığına görə, Zərdüştün dövründən etibarən xüsusi ailədən olan maqlar nəsil-dən-nəslə din başçılığına təyin ediləblər. Maqlar adət-ənənələrinə görə digər təbəqələrdən fərqlənirdilər. Onlar xüsusi hörmət və nüfuza malik idilər (1).

Maqlar və digər qonşu xalqların dünya görüşləri haqqında geniş məlumatlar verən Herodot və Strabon kimi yunan müəllifləri nə üçün Zərdüştçülük (Zərdüştçülük) və ya “Avesta” haqqında heç bir məlumat vermirlər? Yoxsa həmin dövrdə (e.ə V-IV) Yaxın Şərq regionunda Zərdüştçülük dini mövcud olmamışdır? Lakin Herodot maqların qurbanlıq mərasimlərində teoqonik nəğmələr oxumasını, Strabon və Pavzani isə onların barbar dilində (qeyri-yunanca) yazılan kitabı saatlarca öz məbədələrində oxumasını, Evseni, Zərdüştçülük adıyla bağlı müqəddəs mətnlərin külliyyatından xəbərdar olmasını, tarixçi və şair Plininin, Zərdüştçülük adına iki milyon şerin olmasını, yaxud Dion Xrisoston, Nikolay Damaskinin zərdüştçülük tərəfindən müqəddəs sayılan “Zərdüştçülük kəlamları”na dair verdikləri məlumatlar “Avesta” mətnlərindən bir qismini hər hansı bir formada yazıya köçürüldüyünü və zərdüştçülük tərəfindən qorunduğunu göstərirdi (5).

Zərdüşt haqqında ilkin məlumat verən yunan tarixçisi Xsanti (e.ə. 625-565) olub. Kiçik Asiyanın Sard şəhərində yaşayan bu tarixçi, Herodotdan da əvvəl Urmiya gölüne qədər olan əraziyə bələd olub. İlk əvvəl Herodot, daha sonra isə Dəməşqli Nikolay onun yazılarında istifadə edib, məzəhizim haqqında məlumat veriblər (1).

Bu zaman maraqlı doğuran ən aktual məsələlərdən biri Zərdüştün tarixi kimliyidir. Tarixi mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, üç min il əvvəl (qədim salnamələrə görə, Zərdüşt Makedoniyalı İsgəndərdən 258 il əvvəl yaşayıb) Azərbaycanın cənubunda yerləşən Urmiya şəhərində Zbar dağının ətəyindəki Dərəcə çayının sahilində tikilmiş sarayda Puruşaspa adlı bir kişi yaşayırdı. Onun arvadının adı Doqdo idi. Onların Zərdüşt adlı bir oğlanları vardı. Orta əsrlərdə yaranmış “Zərdüştnamə” adlı kitabda deyilir ki, uşaqlıqda Zərdüşt yaşadlarından heç zaman ağlamaması və daim öz gülüşü ilə evlərini ilahi nura qərş etməsi ilə seçilmiş. Hələ uşaqlıq çağında o, öz müdrikliyi ilə seçilir, rəvayətə görə, şərə qulluq edən sehrbazların onu aradan götürmək cəhdləri həmişə uğursuzluqla nəticələnir. Erkən yaşlarından ruhanilərdən dərş alan Zərdüşt on beş yaşından kamil bir din xadimi kimi həqiqət axtarışı ilə dünyanı dolaşmağa başlayır. Otuz yaşında o, artıq yeni dinin yaradıcısı kimi peyğəmbərlik səviyyəsinə yüksəlir. Öz vətəninə həmfikirlər tapmayan Zərdüşt yeni təlimini yaymaqdan ötrü şərqə tərəf üz tutur. Ağ libasa bürünüb əlinə müqəddəs od və sərş ağacından əsa alaraq şah Viştaspın sarayına yollanır və onu öz dininə gətirir. Qonşu hakimlər Viştaspın ata-baba dinindən dönməsindən narazı qalaraq, onun üzərinə hücumə keçirlər. Viştasp qələbə çalır və Zərdüştün təlimi onun ölkəsində möhkəmlənir. Viştasp Baktriyada atəşgədələr tikdirir. Öz ömrünün son illərini burada yaşayan Zərdüşt ya şər sehrbazlarının, yaxud da düşmən əsgərlərinin əli

²⁵ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. mseyidov_83@mail.ru.

²⁶ AMEA, N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. memmedov.subhan@gmail.com

ilə öldürülür... Yeni din - Mazdyasna (Zərdüştlük) nəinki şərqdə qələbə çalır, həm də qərbdə yayılır. Bu, dünyanın ən qədim dini idi. İlk dövlət dini kimi o, sonralar yaranmış dinlərin - İudaizmin, Buddizmin, Xristianlığın, Müsəlmanlığın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərdi. Zərdüştilər Azərbaycanı bu dinin və Zərdüştün vətəni hesab edirdilər (1).

Professor Kamil Hüseynoğlu isə bu xüsusda qeyd edir ki, Zərdüşt indiki Əfqanıstan ərazisinə gəlir və Həxamənişi (Əhəməni – red.) dövlətinin buradakı canişini Viştaspa (I Daranın atası) onun təlimini qəbul edir. Elə həmin zaman (e.ə. 6-cı əsrdə) Zərdüştün yaxın köməkçilərindən olan Cəmaspa (sonrakı rəvayətlərdə - Cəmşid) zərdüştiliyi təbliğ etmək məqsədilə Midiyaya gəlir və əvvəlki dinləri I Dara tərəfindən qadağan edilmiş Azərbaycan muğları Zərdüştün təlimini qəbul edirlər. Farslar isə Daranın bütün söylərinə baxmayaraq, özlərinin qədim Mitra dininə sadıq qalaraq, Zərdüştün təlimini qəbul etmirlər. Zərdüştçülük dini İranda təqribən 1000 il sonra – Sasanilər dövründə yayılmaqda olan xristian dininə qarşı mübarizə vasitəsi kimi qəbul edilir və bu zaman Mitra dininin ayinləri də Zərdüştün dininə qarışdırılaraq, “Avesta” adlanan kitab halına salınır (çünki xristian dininin kitabı var idi) (2).

Daha sonra görkəmli alim qeyd edir: “Zərdüştiliyin yaranış əfsanəsinə əsasən isə Ahura Məzda dünyanı yeddi ünsürdən yaradıb: Əvvəlcə bütün digər ünsürləri öz əhatəsinə alan və yumurta qabığı formasında olan səmanı, sonra qabığın aşağı hissəsini dolduran suyu, sonra suyun üzərindəki yastı yeri, yerin üzərində isə bir bitkini, bir buğanı və Kiya Mərtan adlı bir insanı, nəhayət, Günəşin simasında görünən odu (atəşi). Bu ünsürlərdən ibarət olan dünya əvvəllər sabit halda səmanın içində dayanırdı. Ancaq sonra qaranlıqda yatmış şər tanrısı Əhrimən Günəş işığından oyanıb qəzəblənir və Ahura Məzdanın yaratdığı dünya üzərinə hücumu keçir. O, səmanı yarıb, suyu bulandırır, yerin hamar səthini kələ-kötür edir, bitkini susuz qoyaraq qurudur, buğanı və insanı öldürür, odu tüstüyə yoluxdurur. Bunu gören Ahura Məzda dünyanı hərəkətə gətirir: Günəş dövr etməyə, gecə ilə gündüz əvəzlənməyə, sular axmağa, bitki, buğa və insan da canlanmağa başlayırlar. Öz yaratdıqlarını Əhrimənin gələcək hücumlarından qorumaq üçün Ahura Məzda yeddi “ölməz mələk” (“ameşa spentə”) yaradır ki, onlardan hər biri bir ünsürün qoruyucusu olsun...

Zərdüştçülük təliminin əsasında xeyirlə şərin əbədi mübarizəsi dayanır. Bu mübarizə sonda xeyir qüvvələrin qələbəsi ilə nəticələnməlidir. Ancaq hələlik gah xeyir qüvvələri, gah da şər qüvvələri üstün gəlirlər” (2).

Lakin məsələnin kökü daha dərinlidir. “Dünyanın tanınmış tarixçilərinin ciddi tədqiqatlarına əsaslanan əsərlər Azərbaycan haqqında bütün qeyri-elmi fərziyələri rədd edib belə bir ümumi fikir formalaşdırır ki, türkdilli xalqların, o cümlədən azərbaycanlıların ulu babalarının beşik yurdlarını təkcə Şərqdə axtarmaq düzgün deyil. Protoazərbaycan, prototürk nüvəsinin çox qədim izlərinin, yeni qayaüstü yazılı abidələrin bizim dildə real oxunuşu sahəsində atılan ilk addımlar dil və fiziki mədəniyyətimizin Şumer mədəniyyəti ilə bağlılığını bir daha təsdiq edir” (5).

Şumer-Zərdüştçülük-Azərbaycan maddi mədəniyyət və mənəvi abidələrinin çox yaxınlığı, zərdüştçülüyn bu silsilədə həm xələf, həm də sələf olması, Şumer mədəniyyəti ilə milli mədəniyyətimiz arasında körpü rolunu oynaması onun milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olması qənaətini daha da gücləndirir.

Belə ki, “Avesta”da haqlarında məlumat verilən, mədəniyyət və düşyagörüşləri haqqında bəhs edilən, Azərbaycanın ən qədim tayfalarından olan etnik kökənimizin formalaşmasında böyük rol oynayan və e. ə III minillikdə Azərbaycan ərazisində yaşamış Lullubi və Kutı tayfaları Şumerlərlə yaxın iqtisadi, siyasi, hərbi və mədəni münasibətdə olmuşlar (5).

Həm Şumer, həm zərdüştçülük, həm də Azərbaycan-oğuz mədəniyyəti arasındakı bu sıx bağlılıq, arxeoloji abidələrin uyğunluğu, tarixi və yazılı abidələrin uzlaşması hər üç mədəniyyətin mənşəyinin eyni olmasını və zərdüştçülüyn də qədim bir mədəniyyət abidəsi olmasını isbat edir.

Şumer arxeoloji abidələri və bizim arxeoloji tapıntıları müqayisə etməklə Şumer oyun növləri ilə oğuz oyunları arasında eyniliyi müşahidə etmək mümkündür. Xalqımız üçün ən əziz olan Novruz bayramında meydan tamaşalarında nümayiş etdirilən xalq oyunları, “Avesta” allahlarının konkret insani obrazlar şəklinə düşməsi, şübhəsiz ki, Şumer mədəniyyətinin təsiri ilə sıx surətdə bağlıdır (5).

Azərbaycan zərdüştçülüyn vətəni olduğu kimi, ən qədim zəngin milli oyunların da vətənidir. Cəngavərlik, igidlik, pəhləvanlıq, yeniyetmələrin sağlam, gümrəh böyüməsi və onların at çapmaq, güləşmək, ox atmaq yarışlarında iştirakının tarixi ən qədim dövrlərə gedib çıxır.

“Avesta”da qoçaqlıq, güclü olmaq haqqında geniş bəhs edilir. Zorxanada güləş vaxtı manqalda üzərlik yandırma mərasimi zərdüştçülərdən qalma adət-ənənədir. İdman oyunlarının müqəddəsləşdirilməsi də zərdüştçülük əlaqədardır (5). Ancaq daha qədimlərə getdikcə buna bənzər adət və ənənələrin Şumer mədəniyyətində də mövcud olduğu aşkarlanır.

“Avesta”da düşmən üzərində qələbə çalmaq üçün pəhləvanlardan dözümlü, iradəli, sağlam, güclü olmaq tələb edilir. Bundan əlavə, gələcək sağlam nəsil yetişdirmək üçün qəhrəmanların ucaboy, gözəl, qədd-qamətli olmaları zəruriyyətindən də bəhs edilir. Bu kitabda **dərvə** sözü “sağlam” mənasında işlədilmişdi. Hərəkətlər və oyunlar insanların fiziki və mənəvi cəhətdən formalaşmasında əvəzedilməz amillər kimi qiymətləndirilirdi.

Azərbaycan xalq oyunlarını mərhələ-mərhələ izləyərək belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, qədim Şumer mədəniyyətinin uğurlu təsirini nəzərə almadan bu sahədə düzgün nəticə çıxarmaq xeyli çətindir.

Zərdüştçülük Azərbaycan ərazisində mövcud olduğu dövrdə keçirilən bir çox oyunlarla el şənliklərinin oxşarlıq təşkil etdiyini görə bilərik. Həmçinin, Olimpiya oyunları zamanı əfsanəvi qəhrəmanlıqlar göstərmiş yunanları, Zərdüşt mərasimlərində oxşar qəhrəmanlıqlar göstərmiş Azərbaycan pəhləvanlarıyla da müqayisə etmək olar.

Qədim yunanlar deyirdilər: “Bu qədər istilik və parıltı verən günəşdən xeyirxah ulduz yoxdur. Biz də bütün oyunlardan da xeyirxah olan Olimpiya oyunlarını bu cür mədh edirik”. Bu fikir zərdüştçülükdə atəşpərəstlik ideyaları ilə üst-üstə düşür. Zərdüştçülükdə də günəş, od müqəddəs sayılmışdır (5).

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, qədim Olimpiya oyunları həm də antik şumer-türk adət-ənənələrindən qaynaqlanır. Odun, suyun, torpağın və havanın qədim Olimpiya iştirakçıları tərəfindən müqəddəsləşdirilməsi və sitayışı dediklərimizə sübutdur. Zərdüştçülükdəki və qədim yunan olimpiadalarındakı odun müqəddəsliyi ilə bağlı olan inanc paralelliyi də qədim Şumer mədəniyyəti ilə bağlı olan bir mədəniyyət hadisəsidir. Belə ki, təqdimatlar göstərir ki, qədim yunanların odu müqəddəs hesab etməsi zərdüştçülük dini-fəlsəfi dünyagörüşünün təsirinə deyil, bilavasitə qədim Şumelerin bu dörd ünsürü, xüsusilə odu müqəddəs hesab etmələri ilə əlaqədar olan bir mədəniyyət hadisəsi silsiləsinin varislik əlaqələrinə əsaslanır. Şumerlərin Yaxın və Orta Şərqi, eləcə də Antik Yunan-Roma mədəniyyətinin inkişafında oynadığı rol və buraxdığı izlər artıq bu gün elmə məlum olan faktlardır.

“Avesta”da güc, qüvvət insan ləyaqətində əsas varlıq kimi təmsil olunur. Bunlar da insan varlığından və xeyirxah fikirlərdən doğur. Atəspərəstlik də zərdüştçülükə bağlıdır. Məhz Olimpiya oyunlarında məşəlin yandırılması, Zevs allahının şərəfinə keçirilən oyunlar, kəsilən qurbanlar, Olimpiya oyunlarında müharibələrin dayandırılması və s. ideyalar zərdüştçülükdə də mövcuddur.

Azərbaycan ərazisində, xüsusən də Bakıda yerləşən Atəşgahda onun ətrafında keçirilən adət-ənənələrlə bağlı bir çox oyunları izləməyə və ibadət etməyə qədimdən bəri dünyanın hər yerindən gəlirdilər. Təsədüf deyildir ki, Yunanıstanda Olimpiadada məşəlin yandırılması ideyası “Avesta” kimi qədim məbəddə bunların məna və məzmun tarixi haqqında verilən məlumatları birləşdirən ümumi ideyalar mövcuddur.

Evdə və cəmiyyətdə (məbədlərdə) yanan od ümumi bir vəhdəti yaradan həqiqətdir. Bu həqiqət, ədalətli, haqərəst, mübariz bir insanın, cəmiyyətin həqiqətidir. Buna görə də fikrimizcə, Yunanıstanda keçirilən Olimpiya bayramları və onun keçirildiyi dövr “müqəddəs ay” adlandırılırdı.

Bu ay birinci məhrab gecəsi ilə başlayırdı. Hər dörd ildən bir təkrar olunan bu mərasimdə “müqəddəs barış” bütün ərazilərdə elan olunurdu. Hamımızın müqəddəs bayramına çevrilən “Novruzun” axırıncı çərşənbə günü bütün küsülülər barışar, el-oba şənlik edər. Yunanların “müqəddəs barış” anlayışının öz ideyasının kökünü Novruzla bağlamaq fərziyyəsi deyilənlərə əyani sübutdur. Ömər Xəyyam “Novruznamə” əsərində göstərirdi ki, Novruz bayramlarında müharibələr və çəkişmələr dayandırılır, sülh müqavilələri bağlanılır, hətta rəhmətə getmişlərin dəfn mərasimi də növbəti günlərə salınırdı (5).

Novruzun isə bizə qədim Şumer mədəniyyətindən miras qaldığı elmi dəlillərlə sübuta yetirilmişdir. Belə ki, qədim şumerlərdə ölənlər və dirilənlər allahın şərəfinə baharda təbiətin oyanması ilə müşayiət olunan bahar bayramı mövcud olmuşdur. Səməni göyərdilməsi, tonqal qalanması, üzərlik yandırılması əslində bizə ulu acdaddığımız olan şumerlərdən qalma adət və ənənələrdir.

Həmçinin, qədim Olimpiya oyunları mədəniyyəti tarixini əks etdirən antik mənbələr Yunanıstan mədəniyyəti ilə şumer mədəniyyətinin bağlılığını bir daha təsdiq edir. Qədim arxeoloji tapıntıların müqayisəsində Yunanıstan oyun növləri və mərasim şənlikləri ilə oğuz şənlik mərasimləri və oyun növləri arasında oxşarlıq fikrimizi tamamlayır (5).

Bəs Novruz bayramı zərdüştçülükə necə bağlı olmuşdur və bu iki mühüm hadisə elmdə bir-biri ilə necə əlaqələndirilir? Ümumiyyətlə, Novruz bir mədəniyyət hadisəsi olaraq həm özündən əvvəlki adət və ənənələri mühafizə etmiş (bu əsasən şumerlərdən qalma adətlərdir), həm də sonrakı dövrlərdə zərdüştçülük adət-ənənələrini öz içinə alaraq davam və inkişaf etmişdir. Bu mədəni prosesdə zərdüştçülük özündən əvvəlki baxış və görüşləri (əsasən də dörd ünsürün müqəddəsliyi ideyasını) təhvil alaraq onu daha da inkişaf etdirmiş, bir dini dünyagörüş səviyyəsinə çatdırmışdır. Başqa sözlə ifadə etsək, zərdüştçülük şumerlərdən qalma mədəni irsimizin xələfi, zərdüştçülükdən sonra yaranan islam mədəniyyətinin isə sələfi olmuş, əski mədəniyyətlə yeni mədəniyyət arasında bir körpü rolunu oynamışdır.

Milli ruhumuzu, qədimliyimizi özündə yaşadan, yüzillərdən bəri yol gələrək, daima müqavimətlərə, dəyişikliklərə məruz qalan, özünəməxsusluğunu qoruyub saxlayan ən qədim bayramımız Novruz bayramıdır. Bu bayramın yorulmaz tədqiqatçısı professor A.Nəbiyev “Novruz” sözünün hərfi mənasını “yeni gün” şəklində izah etmişdir. Bir çox mənbələrdə Novruza Ergenekon, Sultan Nevruz, Xan Novruz, Rüşxət günü, Bozqurd, Çağan, Yılbaşı, Gündönümü, Bahar bayramı, Yaz bayramı və s. demişlər. Qədim türk və fars mənşəli xalqlara məxsus olan, Şərqi Türküstandan Balkanlara qədər ərazidə yayılan Novruzun təxminən 25-ə yaxın adı mövcuddur. Novruz bayramını Uyğurstanda yaşayan uyğurlardan tutmuş Volqaboyunda, Orta Asiyada, Qafqazda, Krimda, Türkiyədə, İraqda, Güney Azərbaycanda və başqa yerlərdə yaşayan bütün türk və fars mənşəli insanlar bayram edirlər.

Min illərdən bəri xalqımızın, milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi məişətində yaşatdığı və günümüzdə qədər qoruyub saxladığı Novruz bayramı haqqında bir çox mötəbər taxiri mənbələrdə məlumat verilmişdir. Bunlardan Mahmud Kəşşarının “Divani-lügət-it-türk”, Əbu Reyhanın “Asarul-Baqiyə”, Y.H.Hacibin “Kutadqu bilik”, Ömər Xəyyamın “Novruznamə”, N.Gəncəvinin “İsgəndənamə”, Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərini və başqalarını qeyd edə bilərik (4).

Azərbaycan folklorunda mərasimlərin, bayramların ayrı-ayrı, arxaik ayin və ritualların tədqiqi nəticəsində folklorşünaslıqda dəyərli elmi araşdırmalar ərsəyə gəlmişdir. Bu baxımdan F.Köçərlinin, Ə.Abidin, H.Zeynallının, S.Mümtazın, Y.V.Çəmənəminlinin, M.H.Təhmasibin, M.A.Dadaşzadənin, P.Əfəndiyevin, V.Vəliyevin, A.Nəbiyevin, Q.Paşayevin, M.Qasımlının, A.Abdullayevin, E.Aslanovun, M.Kazımoğlunun, S.Orucovun, A.Xəlilovun, Ş.Albalıyevanın və başqalarının xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir Azərbaycan mərasimlərinə, xüsusən də mövsümlə bağlı olanlara Novruz və bayrama hazırlıq mərhələsini təşkil edən çərşənbələrə dair folklorşünaslıqda xeyli işlər görülmüş, ayrı-ayrı məqalə və dərslərdə onlardan bəhs olunmuşdur (3).

Novruzun qədim tarixi Əhəmənilər dövründən də əvvələ gedib çıxır. Əhəmənilər haqqında yazılan tarixi mənbələrdə bu bayramın onlardan xeyli əvvəllər də xalq arasında çox təntənə ilə keçirildiyi qeyd edilmişdir. “Avesta” qaynaqlarında da bu bayramla bağlı rituallar, adətlər, xüsusilə də səməninin göyərilməsi, tonqallar üzərindən tullanma kimi ənənələrin mövcudluğu barədə geniş məlumatlar var (4).

Maraqlı məqamlardan biri də odur ki, bəzi tədqiqatlarda Novruzla zərdüşçilik arasında müqayisələr aparılmışdır. Hamıya məlumdur ki, müəyyən oxşarlıqlar olsa da, xalq bayramı olan Novruz mənşəyi və tarixiliyinə görə daha erkən çağlarla bağlıdır. “Çünki günəşin müqəddəs sayılması təbii odun müqəddəs sayılmasından əvvəldir” (3).

Bu əsasən ulu əcdadlarımız olan şumerlərin mədəni irsi ilə əlaqədar sonrakı dövrlərdə milli mədəniyyətimizə və mənəviyyətimizə öz müsbət təsirini göstərən və xalqımızın milli təfəkküründə dərin izlərini buraxan bir milli mədəniyyət hadisəsidir. Sonrakı dövrlərdə Suriya, İraq, Anadolu yarımadası, İran, Azərbaycan, Orta Asiya, Türkünstan, Hindistan və s. ərazilərə qədər uzanan bu mədəniyyətin izləri doğma vətənimiz Azərbaycan ərazisində zərdüşçülüğün yaranması və inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni tipli dini-ideoloji fəlsəfə ilə qaynayıb qarışmış və yeni keyfiyyətlər qazanmağa başlamışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanruhinunzənginifadəsi. Uğur. Xalq Cəbhəsi, 8 iyun, 2016, s. 13
<http://www.anl.az/down/məqale/xalqcebhəsi/2016/iyun/494638.htm>
2. Novruz dünyanın ən qədim astronomik bayramıdır. Kamil Hüseynoğlu
<https://axar.az/news/layiheler/450272.html>
3. Novruz görkəmli alimlərin tədqiqatlarında. Ülkər Nəbiyeva -Bakı Dövlət Universitetinin professor.
<https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/novruz-gorkemli-alimlerin-tedqiqatlarinda-1647635124>
4. Xalqımızın milli simvolu olan Novruz Bayramı. MDU xəbərləri. 20.03.2022
<https://mdu.edu.az/xalqimizin-milli-simvolu-olan-novruz-bayrami/>
5. Zərdüşçilik mərasimləri, adət-ənənələri və qədim olimpiya oyunlarında onların səpki. Hüseynqulu Məmmədov, Məmməd Əliyev
<https://huquq.org.az/ru/publication/zrdtilik-mrasimlri-adt-nmlri-v-qdim-olimpiya-oyunlamda-onlarn-spkisi/>

Açar sözlər: “Avesta”, Zərdüş, Novruz, Hörmüz, ədəbiyyat

Key words: "Avesta", Zarathustra, Nowruz, Hormuz, literature

Ключевые слова: «Авеста», Заратустра, Новруз, Ормуз, литература.

XÜLASƏ

“AVESTA”, ZƏRDÜŞTÇÜLÜK VƏ NÖVRÜZ ƏNƏNƏLƏRİNİN MİLLİ-MƏNƏVİ TƏFƏKKÜR TƏRZİMİZDƏ YERİ

Bu yazıda bəşəriyyətin müjdəçisi, tarixi Azərbaycan ərazisində doğulduğu bilinən, bəşər mədəniyyətinə və dünyagörüşünə sistemli və davamlı təsir göstərən Zərdüştdən, Şərq ruhunu ifadə edən Novruz bayramından və onun zərdüşçiliklə tarixi bağlılığı, zərdüşçilik bayramları ilə Novruzun fərqli və oxşar cəhətləri, bəzən onların bir-birinə qarışması problemi və bütün bunların folklorumuzdakı mövqeyi, atalar sözləri və məsəllərimizdə, nağıl və dastanlarımızda və s. digər folklor nümunələrimizdə zərdüşti dünyagörüşünün izləri, bu baxışların milli-mədəni tariximizdə oynadığı rol və onların buraxdığı dərin izlər və s. bu kimi məsələlərdən bəhs edəcəyik.

SUMMARY

THE PLACE OF "AVESTA", ZOROASTHIANS AND NOWRUZ TRADITIONSIN OUR NATIONAL-SPIRITUAL WAY OF THINKING

In this article, we will talk about Zarathustra, the harbinger of humanity, known to have been born in the territory of historical Azerbaijan, who has systematically and continuously influenced human culture and world views, Novruz holiday, which expresses the spirit of the East, and its historical connection with Zoroastrianism, the different and similar aspects of Zoroastrian holidays and Nowruz, the problem of sometimes mixing them up, and the position of all these in our folklore, the traces of Zoroastrian worldviews in our proverbs and parables, fairy tales and other examples of folklore, the role played by these views in our national-cultural history and the deep traces left by them, etc. such issues.

РЕЗИЮМЕ

МЕСТО АВЕСТСКИХ, ЗАРОАСТИЙСКИХ И НАВРУЗСКИХ ТРАДИЦИЙВ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОМ МЫШЛЕНИИ

В этой статье мы поговорим о Заратустре, предвестнике человечества, как известно, родившемся на территории исторического Азербайджана, который систематически и непрерывно влиял на человеческую культуру и мировоззрение, празднике Новруз, выражающем дух Востока, и его историческая связь с зороастризмом, разные и сходные стороны зороастрийских праздников и Навруза, проблема иногда их смешивания и место всего этого в нашем фольклоре, следы зороастрийских мировоззрений в наших пословицах и притчах, сказках и сказках. другие образцы фольклора, роль этих воззрений в нашей национально-культурной истории и оставленные ими глубокие следы и т. д. такие вопросы.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova